

Д. ДОРОШЕНКО.

Марія Заньковецька.

(До 25-літнього ювілею її сценічної діяльності).

30 листопада 1907 року минуло 25 літ, як у перше виступила на сцені, яко професіональна артистка, в ролі Наталки-Полтавки, Марія Заньковецька, сей найбільший талан, який має український театр за весь час свого існування, і взагалі одна з видатніших артисток, яких бачив цивілізований світ у XIX столітті. З де-яких причин, між тим і на бажання самої ювілятки, прилюдне пошанування 25 років її сценічної діяльності перенесено на біжучий місяць січень, і в той час, як уся свідома Україна і взагалі всі прихильники талану Заньковецької вітати-муть її в театрі Товариства Грамотности в Києві, де вона зараз грає в трупі Садовського, ми складаємо славній артистці отсі наші рядки, яко вираз найщирішого признання й привіту, скромний дар на її ювілейне свято.

25 років сценічної діяльності Заньковецької припадають на весь час існування нового українського театру. Доля її яко артистки так тісно сплелась з долею самого українського театру, і їй належить така значна частина в утворенню сього театру і в його славі, що говорячи за двадцять п'ять літ служення Заньковецької українській сцені, не можна не сказати хоч кілька слів про самий театр, про його початок, про його великий успіх, котрий він завдячує у значній мірі славній артистці, і про його ролю в нашій культурно-національній життю, особливо на початку 80-х років.

Організованне постійного українського театру стало ся в найбільш глухий і, здавалось, безнадійний період нашого національного життя, одкритий ганебною пам'яттю указом 1876 року, яким разом із забороною уживання українського слова в письменстві наложено забороною й на український театр. Із усіх наслідків того указу, мабуть, найменш дошкуляла тодішнє українське громадянство забороною українських театральних вистав. До 1876 року постійного українського театру не було, а тільки ставились по різних містах аматорські вистави; репертуар був занадто примітивний і обмежений, і про

заснування спеціальної української трупи ніхто певно й не думав. І одже саме в той час, як вороги української народності справляли тризну над нашим національним рухом, знищивши його „одним почерком пера“, творчі сили нашої нації блискуче заявили себе в новій сфері, висунувши цілий ряд визначних артистичних таланів, які склали першу українську театральну трупу, як тільки часова пільга 1881 року дала змогу організувати українські вистави. Історія зародин українського театру, його перші кроки й ті тріумфи, які судилися йому від свого й російського громадянства докладно змальовані в мемуарах його головних діячів і творців — М. Кропивницького (За тридцять п'ять літ, „Нова Громада“, 1906. IX) і М. Садовського (Мої театральні згадки, Літ.-Наук. Вістник, кн. V, VII-VIII, X, XII) і ми тут зазначимо тільки те, що молодий український театр в скорім часі став значним культурно-національним чинником, може, навіть на-пів свідомо й для самих його діячів. Після кількох років примусового німування, українське слово з нечуваною експресією озвалось прилюдно з нової для нього катедри, доступної широким громадським кругам, — зо-сцени, і театр на довго прикував до себе увагу українського громадянства. Взірцево поставлений, пишавчись великими таланами, він справляв глибоке вражіння, і не одному з помосковлених земляків посіяв в душі зерна національної свідомости, — про се маємо й документальні свідoctва де-кого з відомих наших діячів, що пробудженням інтересу до українства, розбурканням в собі національного почуття завдячують впливу молодого українського театру 80-х років. І сей великий вплив української сцени на тодашню суспільність спостерегли зараз же адміністраційні аргуси, заборонивши українським трупам грати в межах пяти головних українських губерній, і з того ж часу почались особливі утиски над українською драматичною літературою, які відограли таку фатальну роль в дальшій історії українського театру¹⁾. Утиски сі стримували нормальний розвиток театру, замикали його у вузьких межах народнього репертуару, і то виключно в сфері родинних відносин, де над усім панувало коханне; примусове виставлювання російських пес поруч з українськими важким тягарем лягало на антрепрізу; все се, в звяз-

¹⁾ Про се багато цікавих фактів подає Л. Старицька-Черняхівська в своїй статі „Двадцять п'ять років укр. театра“, див. „Україна“, 1907, кн. XI—XII.

ку з усякими іншими адміністраційними причепками деморалізувало українських артистів; первісна велика труппа Кропивницького-Старицького розкололась на силу дрібних труп, і сей процес дроблення йшов дуже в швидкім темпі. Не минуло й десятка років, як народилась сила „русско-малорусских“ труп, український театр звівся на комерційні підприємства, і рівень діячів занепав страшенно низько¹⁾. І тільки група корифеїв українського театру, таких як М. Кропивницький, М. Садовський, О. Саксаганський зуміла зберегти славні традиції перших років і донесла прапор українського театру чистим через довгі роки тяжкого лихоліття аж до наших часів розкріпощення українського, яке розкриває широкі перспективи й для обновлення нашого театру. Яскравим контрастом до нового ряду темних років життя українського театру блищить доба початку 80 рр.; назавжди зостанеться вона світлою сторінкою в його історії, і ми тепер з вдячністю згадуємо заслуги перших наших театральних діячів, котрі в найбільш важкі часи пригноблення рідного слова зуміли високо піднести ідею національного театру і розбудили своєю справою живі зацікавлення й симпатії до українства навіть далеко за межами рідного краю.

В чім же полягав такий значний вплив українського театру в перші медові роки його розцвіту? Можна сказати з певністю, що ні репертуар його, котрий здавав ся в перші часи новиною з своїм правдивим з етнографічного боку малюванням народнього життя, ні чудово поставлена режисура, ансамбль, дивний навіть для столичної російської сцени, — не змогли б так опанувати увагою суспільства і утворити нашому театрови таку широку популярність, як би не те дивовижне скупленне таланів, які одразу стали на чільнім місці труппи: М. Кропивницький, Г. Затиркевичка, М. Садовський, Оп. Саксаганський; і над усіми ними — сонце української сцени — Марія Заньковецька. Се щасливе поєднання свіжости й новини широко-народнього театру, в кращім розуміню сього слова, і великих могутніх таланів було найбільшою причиною, яка вабила широкі круги прихильників українського театру й утворила йому таку славу.

¹⁾ Див. інтересну статтю М. Ярчепка „Сучасний український театр“ в „Зорі“ 1893 р., чч. 11, 12, 14, 15.

Вповні зрозуміти й оцінити могутній талан Заньковецької може тільки той, хто бачив її на сцені; передати вражіння від її гри так само важко, як переказати словами музику Шопена або Бетховена. Сказати, що Заньковецька — незрівняна драматична артистка, що вона вміє з недосяжною правдою передавати на сцені глибокі пристрасти, що вона примушує глядача переживати разом з нею усі емоції, всі почуття, які хвилюють героїню драми, що її сльози й сміх однаково заражають глядача і глибоко проймають його серце, — сказати се все дуже мало. Заньковецька — творить на сцені. І бути свідком таємничого процесу, який dokonується в душі артистки, коли вона інтерпретуючи роллю сама втілюється в неї і живе, в самім точнім розумінню сього слова, усіма болями й радощами персонажу пєси, бачити перед собою шматок живої людської драми, вихопленої з дійсного життя, — се робить виїмкове вражіння і зворушує надзвичайно. Доля української артистки дає Заньковецькій в руки невдячний матеріял; вона мусить оперувати над пєсами, серед яких майже нема ні одної цілком бездоганної з психологічного боку, де б усе було правдиво умотивовано, де б висока ідея проходила через усю пєсу, розкриваючись у словах і вчинках дієвих осіб. Але в виконанню Заньковецької забувають ся усі недостачі, усі дефекти пєси. Як геніяльний скульптор різьбить з мертвої глиби мармуру чудові постати, так і вона з сухого й необробленого матеріялу утворює живі істоти з плотю й кровю; її натхненна гра дає те, чого не може дати автор пєси — показати живого чоловіка в моменти найбільшого напруження, драматичної колізії і в хвилини тихого щастя або бурних веселощів. Коли ви дивитесь на артистку, як вона грає палку циганку Азу, дочку вільних південних степів, тиху безталанну Софію, горду в своїй чистоті душі Лимерівну — і десятки інших креацій Заньковецької, то вам і в голову не прийде критикувати композицію ролі, оброблення її автором; ви бачите перед собою живих людей, ви стежите за виявленням найбільшої пристрасти, яка може ворушити серце жінки, — коли вона любить, і їй зраджують, коли вона вірить і її обдурюють й поневіряють ся над нею. Ви бачите дійсні сльози на очах, чуєте не актьорський голос, а живий крик болю й одчаю, і ви, німуючи, переживаєте хвилини глибокого душевного зворушення. Як справедливо завважив А. Суворін,

дивлячись на гру Заньковецької, — „се вище над змалюванне, вище над те вражінне, яке підказує оплески й вигуки „браво“. Ви не будете апльодувати, коли перед вами беть ся людина в страшних муках“. Описуючи гру Заньковецької в „Наймичці“, він каже: „се була сама страшна правда, і глядачі переживали її з слізми в горлі і з палким співчутем до безталанної. Се був той одчай, ті муки, коли жінка забуває про все, про свої пози, свої рухи, про своє волоссе, коли вона пам'ятає тільки своє стражданне, пам'ятає, що житте її скінчилось і загублене на віки“. ¹⁾

Заньковецька утворила цілий ряд постатей, з яких кожна оброблена до найменших деталей, кожна виявляє свої оригінальні питомі риси, а всі разом дають глибоко правдивий і поетичний образ душі української жінки, з усіми прикметами її духовного обличча. Се — апотеоз тієї гіркої жіночої долі, яка оспівуєть ся в народніх піснях, недолі, що має свої корені у вікових тяжких умовинах життя українського народа. Українка або Українець, дивлячись на Заньковецьку — наймичку Харитину, Софію, Олену, Катрю („Не судилось“) і т. д. серцем почувають свою духову спорідненість з тими страдальчими образами. І сі артистичні креації Заньковецької стоять в нашій уяві поруч з посталями шевченковських героїнь — Катерини, Наймички, Марьяни. Широкий талан нашої артистки виявляєть ся і в утворенню типів комічних; ролі Вусті (За двома зайцями), Ївги (Чорноморці), Пріськи (По ревізії) належать до таких же коронних ролей в репертуарі Заньковецької, як і типи драматичні. Гра Заньковецької — високий зразок і школа для всіх українських драматичних артисток, на котрій вони виховують ся і котру здебільшого наслідують.

Заньковецька — талан глибоко національний. Національність для неї — та сама мітична стіхія, що додавала Антееви сили, коли він доторкав ся матери — землі. І коли Заньковецьку запрошувано перейти на російську сцену, вірний інстинкт підказував їй одмовитись від того, бо на чужій сцені, на чужім ґрунті вона була б просто талановитою, видатною артисткою, яка могла б бездоганно грати найтруднійші ролі світового репертуара, але не була б тим генієм,

¹⁾ Хохлы и хохлушки. СПб. 1907. Ст. 17.

яким вона виявляє себе в ролях з українського життя. Але разом із тим Заньковецька — талан. всесвітньої сили, гра її зрозуміла людині кожної національності, як зрозумілі нам муки й сльози чоловіка, коли він і чужої нації, і балака чужою мовою. Тому то зрозуміли Заньковецьку і з ентузіазмом привітали чужі критики; холодна петербурська публіка, яка бачила всесвітні талани, захоплювалась Заньковецькою, і речником її виступив А. Суворін. Він рівняв її з Елеонорою Дузе і ставив вище від Сари Бернар, — найвища похвала, яку могла висловити нашій артистці російська театральна критика устами одного з визначних своїх представників.

Як би ми хотіли уяснити собі генезіс, розвиток талану Заньковецької, довідатись про впливи, які зложились на те, щоб зробити її українською артисткою, то ми знайдемо мало документальних оголошених друком джерел. Але те, що відомо, свідчить, що ми маємо діло з геніяльним таланом, що одразу розвернув ся в усій своїй красі, скоро лише почув себе у своїй сфері, і ознаки котрого були ясні на артистці ще в її дитячі роки. Талан її не виробляв ся від довгої практики, артистка не „вигравалась“, вона тільки поширювала свій репертуар і обробляла нові деталі в своїх старих ролях. Але се саме старанне оброблення, продуманість і умотивованість кожної риси, кожного руху, де нема нічого зайвого, що розбивало б гармонію, свідчить, що артистка клала і кладе багато праці над собою. А ми знаємо ще й те, що обмірковуючи свої народні ролі, вона підчас свого побуту в рідній стороні обсервує народне життя, народні типи, звичаї, говірку, не згірш од фахового етнографа. Се обмірковане, задалегідь зважене трактування ролей знаменитою артисткою видно хоч би з того, що її костюми в різних ролях з фотографічною точністю вірні народнім зразкам, і тільки вправне око етнографа може вловити характерні відміни тих костюмів артистки в залежності від того, в якій місцевості відбуваєть ся дія пєси: чи на лівім березі, чи на Поділлі, чи в Галичині.

Інтересні подробиці про нахил Заньковецької до сцени, про виявлення драматичного темпераменту ще на шкільній лаві дає нам статя С. Петлюри в XI — XII кн. „України“. Там оповідаєть ся, що Заньковецька, будши ученицею дівочого пансіону в Чернигові, брала участь у спектаклі, поставленім силами самих учениць; вона грала ролю Феї і мала

великий успіх. Чеастньо складала вона й сама малі пески і відогравала їх вкупі з товаришками. Се була, як оповідала нам одна з її колишніх подруг, дуже нервова, вражлива дівчина, велика аматорка співу, музики, танців, взагалі — тонка артистична натура, яка здавалась усім на перший погляд неурівноваженою, ексцентричною. Вже тоді кидалось на очи умінне її надзвичайно тонко володіти своїм голосом, захоплювати присутніх своїми співами і танцями. Учитель музики Прушинський находив в ній талан балерини, тоді як його жінка — талан співачки.¹⁾ 14 літньою дівчиною вона, як оповідає д. Петлюра, з таким запалом, з таким почуттем читала на лекції словесности „урок“ — монольоґ з Антігони, що вчитель, український поет, М. Вербицький, був глибоко здивований і сказав своїй учениці: „просіть батька, щоб він оддав Вас до театральної школи“. Але батьки до театральної школи її не оддали і взагалі були противні тому, щоб їх донька зробилась актрисою. На сцену вона вступила вже тоді, як стала цілком самостійною людиною. Але при нагоді брала участь в аматорських виставах, і всі радили їй вступити на сцену, пророкуючи славу будучність.

Чому Заньковецька (як відомо, вона походить з дворянської родини Адасовських, що мала свій маєток в Ніженським повіті на Чернигівщині), дворянська дитина, вихована в панському пансіоні, вступила на молоду українську сцену, що тільки що ставила свої перші кроки, де їй доводилось грати ролі самих „мужичок“?.. Чи се був випадок особистого характеру, чи свідомий вчинок? В здогади не будемо пускати ся. Але те, що вона на zenіті своєї слави не перейшла на російську сцену, зріклась почестей, матеріяльних вигод і всеєвропейської слави, показує краще від усяких інших її вчинків, що вона свідомо розуміла свої обовязки, як української артистки. На умовляння вступити на російську сцену, навіть імператорську, вона відповіла, що Україна занадто бідна, щоб її можна було кинути... вона занадто любить її, свою Україну, її театр, щоб могла згодитись на улесливі пропозиції.

Натура, окрім великого, геніяльного талану, обдарувала Заньковецьку ще й усім тим, що так потрібне для сцени: дзвінкий, альтовий, металічний голос, чистий і свіжий у співі,

¹⁾ С. Петлюра. До ювілея М. К. Заньковецької „Україна“, XI—XII, ст. 55.

рухливі, виразні риси обличчя, гарного й правильного; струнка, граціозна постать; се все збільшує ефект від її появи на сцені, де вона чарує глядача і своєю грою, і самим голосом, співом і танцями.

Як ми сказали вище, Заньковецька у перше виступила як професіональна артистка 30 пад. 1882 р. в трупі М. Кропивницького. З нею вона побувала в головніших містах України й Росії, і нарешті в Петербурзі, де вона поділяла кольосальний успіх трупи, виступаючи як перша її сила й окраса. В 1888 році Заньковецька перейшла до трупи М. Садовського, де грала рівно 10 років аж до розпаду цієї трупи в 1898 році. Вона перебувала після того в трупах Суслова, Квітки, Кропивницького, Волика. В 1905 — 1906 рр. вона разом із М. Садовським їздила до Галичини, де грала в трупі Руської Бесіди, побувавши крім Львова в головніших містах австрійської України, а з кінцем 1906 р. вступила до обновленої молодими силами трупи М. Садовського, найкращої і найбільш інтелігентної з усіх сучасних українських труп. Її вічно-юний талан сяє по прежнему як чистий алмаз і чарує серця глядачів з такою ж силою, як і 25 років тому назад.

Репертуар Заньковецької — українські драми Старицького, Кропивницького, Мирного, Карпенка-Карого, Яновської. Найчастіше виступає артистка в отсих песах, де є „коронні“ її ролі: „Не судилось“, „Чорноморці“, „Глитай“, Доки сонце зійде, роса очи виїсть“, „Лимерівна“, Безталанна“, „Наймичка“, „Бондарівна“, „Лісова квітка“ та ин. Останніми часами, коли трупа Садовського почала помалу переходити до світового репертуару, Заньковецька виступає і в нових ролях („Євреї“ Чірікова — Лія, „Надія“ Геерманса — Іо).

Імя Заньковецької належить до найбільш популярних і улюблених українських імен. Де б вона не виступала, її зустрічають і проводять безконечні овації. Українська преса й критика величають її „ясною зорею“ нашого театру, його „світлим сонцем“. І в сїм нема прибїльшення. Заслуги її перед рідною штукою і взагалі перед нашим культурно-національним рухом останніх десятиліть вповні оправдують сю голосну назву. Свято її ювілею — наше національне свято, на котрім ціле наше свідоме громадянство шанує найбільшу силу і дорогоцінну окрасу рідної сцени.
